

Ziya Gökalp'in İslamcılığa Bakışı*

Ziya Gökalp's View of Islamism

Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU¹

Öz

Tanımlaması güç ve karmaşık bir kavram olan İslamcılık, son dönem Osmanlı düşünce ve siyaset dünyasında oldukça etkili olmuş bir tarz-ı siyasettir. Genelde İslam dünyasının özelde ise Osmanlı Devleti'nin içine düşmüş olduğu bunalımdan kurtuluş yolu arayışı olarak nitelendirilebilir. Sultan II. Abdülhamid tarafından uygulamaya konmuş olan İslamcılık, sınırlar içerisindeki tüm unsurları eşit vatandaş olarak tanımlayan ve ulus-üstü bir kimlik kurgulamaya çalışan Osmanlıcılık siyasetinin iflas etmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Ortaya çıktığı dönemde pek çok siyasetçi ve aydının gündemine giren İslamcılık, Türkiye'de sosyolojinin kurucu ismi olan Ziya Gökalp'in de düşünce dünyasında önemli bir yer etmiştir. Gökalp, gerek son dönem Osmanlısında gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinde sosyal ve siyasal düşünceleri ile damga vurmuş bir isimdir. Düşünce dünyasının ilk safhalarında Osmanlıcı ve İslamcı bir karaktere sahip olan Gökalp, sonraki süreçte Türkçülüğe evrilmiştir. Bu çalışmada Gökalp'in Osmanlıcılıktan Türkçülüğe evrilme süreci ve bu süreçte İslamcılığa bakışı, yaşanan değişim bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, İslamcılık, Türkçülük, Sosyoloji

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Islamism, which is a difficult and complex concept to define, is a style of politics that was very influential in the late Ottoman world of thought and politics. It can be characterized as a search for a way out of the crisis that the Islamic world in general and the Ottoman Empire in particular had fallen into. Islamism, which was put into practice by Sultan Abdulhamid II, emerged after the failure of the Ottomanism policy, which defined all elements within the borders as equal citizens and tried to construct a supranational identity. Islamism, which was on the agenda of many politicians and intellectuals at the time of its emergence, also played an important role in the thought world of Ziya Gökalp, the founding name of sociology in Turkey. Gökalp is a name that left his mark on both the late Ottoman Empire and Republican Turkey with his social and political thoughts. Having an Ottomanist and Islamist character in the early stages of his thought world, Gökalp evolved into Turkism in the later process. In this study, the process of Gökalp's evolution from Ottomanism to Turkism and his view of Islamism in this process will be discussed in the context of the change.

Keywords: Ziya Gökalp, Islamism, Turkism, Sociology

Paper Type: Research

Giriş

*. Bu çalışmanın ilk hali 05.10.2024 tarihinde Afyonkarahisar'da düzenlenen Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğr. Üyesi, AKÜ Sosyal Araştırmalar Uygulama Araştırma Merkezi, ahmetakoyuncu@hotmail.com

Atf için (to cite): Koyuncu, A. A. (2024). Ziya Gökalp'in İslamcılığa Bakışı, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp Sempozyumu Özel Sayısı), 110-120.

İslamcılık, tanımlaması güç ve karmaşık bir kavramdır. Bunun en önemli nedeni tanımlanmaya çalışıldığı döneme göre farklı özellikler sergilemesidir. Osmanlı döneminde önce bir siyaset tarzı ve daha sonra muhalif bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminin farklı zaman dilimlerinde farklı özelliklere göre farklı tanımları söz konusudur. Yeni Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili hayata geçilen 1950 yılına kadar görünürlüğü daha az bir muhalif ideoloji olmuştur. 1950-1970 arası sağcılık ve muhafazakârlıkla ilişkili bir hareket ve 1970 sonrasında müstakil talepleri olan bir siyaset hareketi olarak belirmiştir. Bu çalışmada İslamcılık, son dönem Osmanlı düşünce ve siyaset dünyasında oldukça etkili olmuş bir tarz-ı siyaset olarak ele alınmıştır.

Bu bağlamda İslamcılık son dönem Osmanlısında, genelde İslam dünyasının özelde ise Osmanlı Devleti'nin içine düşmüş olduğu bunalımdan kurtuluş yolu arayışı olarak nitelendirilebilir. Sultan II. Abdülhamid tarafından uygulamaya konmuş olan İslamcılık, sınırlar içerisindeki Müslim-Gayr-ı Müslim tüm unsurları eşit vatandaş olarak tanımlamayı amaçlayan ve tıpkı Amerika gibi ulus-üstü bir kimlik kurgulamaya çalışan Osmanlıcılık siyasetinin iflas etmesinden sonra ortaya çıkmıştır.

Ortaya çıktığı dönemde pek çok siyasetçi ve aydının gündemine giren İslamcılık, Türkiye'de sosyolojinin kurucu ismi olan Ziya Gökalp'in de düşünce dünyasında önemli bir yer etmiştir. Gökalp, gerek son dönem Osmanlısında gerekse de Cumhuriyet Türkiye'sinde sosyal ve siyaset düşünceleri ile damga vurmuş bir isimdir. Düşünce dünyasının ilk safhalarında Osmanlı ve İslamcı bir karaktere sahip olan Gökalp, sonraki süreçte Türkçü düşünceye ve Türkçülük siyasetine evrilmiştir. Bu çalışmada Gökalp'in siyaset düşüncelerinin geçirdiği değişimin politik ve düşünsel boyutları ele alınacak; bu değişimin sosyolojik çerçeve ile ilişkisi kurulmaya çalışılarak, İslamcılığa bakışı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Osmanlı ve İslamcı bir çerçevede başlayan siyaset düşünce macerasının değişim sürecinde İslamcılığa yönelik eleştirileri ve bu sürecin sosyolojik zeminine odaklanılacaktır.

1. Üç Tarz-ı Siyaset ve İslamcılık

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yaşanan krizler, dönemin devlet adamları ve aydınlarını krizler üzerinde kafa yormaya yöneltmiş ve bu kesimler devleti kurtarmaya dönük kurtuluş reçetesi üzerinde yoğun bir şekilde çalışmışlardır. Modernleşme süreci olarak da adlandırılan bu dönem, askeri modernleşme çabaları ile başlamış ve daha sonraları devletin kurumsal modernleşmesine ve siyasi alana doğru ilerlemiştir.

Bu sürecin neticesinde İmparatorluğu yaşadığı buhrandan kurtarabileceği iddiasıyla üç siyaset anlayışı ortaya çıkmıştır. Bunlar tarihsel sıralama açısından Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetleridir. Osmanlıcılık siyaseti, çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin içerisinde barındırdığı pek çok farklı unsurların hepsini "Osmanlılık" üst kimliğinde buluşturmayı amaçlayan ve padişahın karşısında bütün unsurları eşit olarak kabul eden bir siyaset anlayışıdır (Akçura, 2011, s. 9-10). O döneme kadar "Millet-i Hâkime" konumunda Müslümanlar vardı. Ancak milliyetçilik akımının diğer unsurları etkilemeye başlaması nedeniyle unsurların eşitliği siyaseti, imparatorluğu dağılmaktan kurtaracak bir görüş olarak öne çıktı. Tanzimat ve İslahat fermanları ile unsurların milliyetçilik akımından etkilenmesinin önüne geçilmesi öngörülmekteydi. Fakat Osmanlıcılık siyaseti, imparatorluğun Hristiyan unsurları üzerinde milliyetçiliğin etkisini kontrol altına alamadı. Özellikle Rus etkisi altında Pan-Slavist propagandadan etkilenen Bulgarlar ve Ermenilerin özerklik çabaları ve kendi hükümetlerini kurma çalışmaları bu başarısızlığın somut göstergeleri oldular (Kuran, 1995, s. 157).

Bu süreçte Sultan II. Abdülhamid'in tahta gelmesi ile Osmanlıcılık siyaseti yerini İttihat-ı İslam (İslamcılık) siyasetine bıraktı. Sultan Abdülhamid tahta çıktığında Osmanlı devletinin zafiyet içerisinde olduğunu görmüştü. Osmanlıcılık siyasetini de çıkış yolu olarak görmeyen Abdülhamid, çözümün İslam Birliği siyasetinde olabileceğine inandı. Ülkenin ekonomik açıdan zayıf olduğunu ve iç çatışmalarla yıprandığının farkına varmıştı (Karpas, 2013, s. 249). İşte bu yıpranmışlığı aşmak, Osmanlılığın devamını sağlamak ve yaşanan sorunlara çözüm üretmek

amacıyla ortaya çıkan İslamcılık, biri içte biri dışta olmak üzere iki ana eksen üzerinde şekillenmiştir: İçte Müslüman unsurların tek bayrak altında, dışta ise ülke dışı Müslümanları hilafet çatısı altında toplamak. Bu bağlamda İslamcılık akımı siyasi akımlarına paralel olarak entelektüel ve düşünsel düzeyde de karşılık bulmuştur (Karakaş, 2020, s. 229).

Akçura'ya (2011, s. 12) göre İslamcılık fikri Genç Osmanlılıktan doğmuştur. Önceleri Osmanlılığı öne sürenlerin, “vatanda meskûn bil cümle halktan mürekkep bir Osmanlılık nidalarıyla işe başlayan Genç Osmanlı şair ve siyasetçilerinin birçoğunun duruş noktası ‘İslamiyet’ olmuştur” diyen Akçura (2011, s. 13), din ve ırkın şark için gittikçe artan siyasi önemini ve bu cihetle Osmanlı milleti ihdası arzusunun beyhudeliğinin anlaşıldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda bir ideoloji biçiminde ortaya çıkan İslamcılık, modern ideolojiler çağının bir getirisi olarak çağa uygun bir şekilde İslâm'ın yeniden yorumlanmasını amaçlamış (Çağan, 2008, s. 354), Tanzimat ile başlayan bir kültür benliği kaybının önlenmesini (Mardin, 2013, s. 91) merkeze almış ve 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan, II. Abdülhamid tarafından İmparatorluğu kurtarmaya dönük (Özcan, 1997, s. 33) modern bir ideoloji olarak modernleşmeye tepki mahiyetinde ortaya çıkmıştır (Koyuncu, 2018a, s. 61). Uzunca bir süre etkili olan İslamcılık siyaseti, ulusçuluk yüzyılıının etkisini kırmaktan uzak olmuştur. Özellikle Balkan savaşları döneminde, gerek balkanlarda gerekse Afrika'da İmparatorluğun Türk olmayan Müslüman unsurlarının sınırlar dışına çıkması, ayrıca Arnavutluk gibi Müslüman bir devletin bağımsızlık ilan etmesi gibi gelişmeler, yönetici elitlerde İslamcılık siyasetinden Türklük siyasetine yönelmeyi beraberinde getirmiştir.

Türkçülük siyaseti ne Osmanlılık siyaseti gibi coğrafya merkezli ne de İslamcılık gibi devlet merkezli olan bir siyasettir. Öncelikle ilmi sahada dilsel ve kültürel merkezli gelişmiş daha sonra siyasi arenaya taşınmıştır (Kuran, 1995, s. 158-166; Yücel 2020, s. 497). Balkan savaşları ile başlayan ve Birinci Dünya Savaşı ile devam eden süreçte İslamcılık siyasetinin ülke açısından işlevsel olmaması neticesinde dağılma sürecine giren devleti kurtarmak için ona temel teşkil edecek aslı unsur yaratma çabalarından bir diğeri ise Türkçülük siyaseti olmuştur (Özkan, 2021, s. 35). Savaş neticesinde İmparatorluğun yenilerek dağılmasıyla birlikte yeni kurulan Cumhuriyet, ulus temelinde bir yapılanmaya giderek Türkçülüğü resmi politika haline getirmiştir.

Bu üç siyaset tarzı içinde çalışmamızın ana kavramlarından birisini teşkil ettiği için İslamcılığa biraz daha detaylı bakmak gerekmektedir. İslamcılık teorik zeminini Namık Kemal, Ali Suavi gibi Osmanlı düşünür ve devlet adamlarından almakla birlikte Cemalettin Afgani gibi isimlerin de etkisi ile şekillenmiştir. Kavramsal olarak da tanımlanması problemleri olan İslamcılık hem adlandırmadan hem de döneme göre farklı anlamlar taşımasından kaynaklı olarak farklılıklar arz etmektedir. Bu sebeple İslamcılık ve İslamcı kavramlarını tanımlarken, hangi dönemden bahsedildiği büyük önem arz etmektedir (Koyuncu, 2018a, s. 57, 91-92). Burada ele alacağımız İslamcılık, II. Abdülhamid döneminde devletin kurtuluşunu merkeze alan devlet siyaseti olarak İslamcılıktır. Bu anlamıyla İslamcılık temelde tüm Müslümanların tek bir siyasi teşekkül altında bir araya gelmesi gerektiğini savunan bir görüştür. 19. yüzyılda Osmanlı'da ortaya çıkan bu siyaseti devlet politikası haline getiren II. Abdülhamid'dir (Şentürk, 2011, s. 46). Bu siyaseti Koloğlu (2017, s. 19) hilafet siyaseti olarak nitelemektedir. Sultan Abdülaziz'den bakiye kalan (Tanıyıcı ve Kahraman, 2017, s. 21) ve Sultan II. Abdülhamid döneminde daha başarılı bir biçimde uygulanan hilafet siyaseti, Osmanlı Devleti'nin içerisindeki Müslüman kitlenin konsolide edilerek Arap ve Kuzey Afrika topraklarında ayrılıkçı/etnik milliyetçi hareketleri önlemeye yönelik “devlet merkezli” siyaset anlayışıdır (Yücel, 2020, s. 497).

Pan-İslamizm olarak da literatürde geçen İslamcılık siyasetinin kökenlerini 1774 yılında Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca anlaşmasına kadar götürmek mümkündür. Bu anlaşma ile Sultan, Osmanlı sınırları dışındaki Müslümanların halifesi sıfatına sahip oluyordu (Landau, 2001, s. 26). Bu siyaset Sultan II. Abdülhamid tahta geçtikten sonra 1876 anayasasına “Sultan, Halife olarak İslam dininin koruyucusudur” ibaresi ile resmi görüş haline gelmiştir. Osmanlı Sultanlarının geleneksel olarak İslam'ı temsil etme konumlarını II. Abdülhamid başarılı bir şekilde İslamcı siyasete dönüştürmüştür. Bu siyasetin ana amacı Dünya İslam Birliğidir ama tek

bir devlet biçiminde olmayıp, “İslam Devletleri Merkezi Birliği” şeklinde tasavvur edilmiştir (Kabaklı, 2000, s. 119).

Sultan II. Abdülhamid'in İslamcılık siyasetini farklı açılardan değerlendiren isimler vardır. Karpat ve Mardin'e göre II. Abdülhamid'in İslamcılığı, Müslüman tebaayı İslamiyet ile bilinçlendirmek ve politik olarak devlete bağlılıklarını sağlamak, ülke dışındaki Müslümanları emperyalizme karşı koyma aracı olarak kullanmayı hedefler (Şentürk, 2011, s. 47-48). Berkes ise İslamcılık siyasetinin dış politik bir araç olmaktan ziyade İslam dünyasındaki Arap şeyhlerine, mehdilere, Mısır Hidivlerine, Mısır, Suriye ve Yemen'deki Arap ayrılıkçı akımlarına karşı bir pan-İslamcılıktır (Berkes, 2016, s. 364).

Sultan II. Abdülhamid, İslamcılık siyasetini hayata geçirebilmek için kabile şeyhleri ve bölge âlimleri gibi Müslüman kanaat önderleri ile sıkı bir ilişki içerisine girse de gerek iç politikada baskıcı bir yönetim kurması gerekse Batılı güçlerin Müslüman unsurları bağımsızlık yönünde teşvik etmesi nedeniyle izlemek istediği siyaseti istediği gibi gerçekleştirememiştir. Baskıcı bir siyaset izlemesi ve daha sonra yeniden açmak üzere kapattığı Meclis-i Mebusan'ı açmayıp, meşruti yönetim sistemini tekrar hayata geçirmemesi ideolojik düzeyde İslamcı kabul edilen pek çok ismin de kendisine muhalif olmasına neden olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in yönetimine karşı İttihat Terakki Cemiyetine destek veren İslamcılar, Sultanın sıkı muhalifleri arasında yer almaktaydı. Bu nedenle ittihatçılar ile birlikte hareket etmişlerdi. Aslında ittihatçıların siyasi fikirlerine bakıldığında net bir tanımlama mümkün olmamakla birlikte padişahın istibdat rejimine karşı olmak, meşruti yönetimi kurmak, Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymak ve bu bağlamda devleti anayasal bir yapıya kavuşturmak, Meclis-i Mebusan'ı tekrar açtırmak gibi pek çok farklı kesimin benimsediği amaçlara sahipti (Şentürk, 2011, s. 70-71). Nihayetinde 1908'de Sultan II. Abdülhamid'in Meclisi yeniden açması ve akabinde tahttan indirilmesiyle birlikte İttihat Terakki iktidarı yönetmeye kadir oldu. Bu süreçte başlangıç itibarıyla İslamcılar ittihatçılarla birlikte hareket etti ve bu süreçte ittihatçılar da özellikle 1911'den sonra gittikçe artan bir tempo ile Türkçü ve İslamcı bir çizgiye sahip olmaya başladı. Ancak başlangıçta ittihatçılara destek veren İslamcılar süreç içinde İttihat Terakki Cemiyetinden uzaklaştı ve muhalif bir çizgiye evrildiler (Şentürk, 2011, s. 70-73). İslamcılık bir fikir hareketi olarak bu dönemden sonra belirginleşmiştir.

İlginçtir ki İslamcılık siyasetini uygulamaya koymayı amaçlayan II. Abdülhamid sonrası dönemde İslamcılık bir ideoloji olarak gelişme imkânı bulmuştur. Tunaya'ya (2007, s. 19) göre İslamcılık II. Meşrutiyet ile başlamamış olsa da bir fikir akımı olarak belirginleşmesi II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiş ve bu dönem İslamcılık için bir milat olmuştur. II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı ve İslamcı fikirler İttihat Terakki yöneticilerinin benimsediği bir siyaset haline gelmiştir.

İttihat Terakki'nin iktidarı ele geçirmesi sonrasında Osmanlı ve İslamcı bir siyaset izlemesi imparatorluğun kötü gidişatını engellemiştir. Öncelikle Balkanların kaybedilmesi, ardından Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi (Karakaş, 2000, s. 133-134) daha sonra da I. Dünya Savaşı'na girilmesiyle birlikte Halife olarak Padişah'ın cihat ilan etmesine rağmen bazı Arap kabilelerin Osmanlı askerine isyana girişmesi gibi etkenler neticesinde Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup ayrılıp, dağılması İslamcılık siyasetinin başarılı olamadığının açık bir göstergesi olmuştur. Karakaş'ın (2008a, s. 79) ifadesiyle I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin parçalanması nedeniyle İslam Birliği düşüncesi, dayanaklarını ve siyasal karakterini önemli ölçüde kaybetmiştir. Buna rağmen yeni kurulacak devletin zeminini teşkil eden milli kimlik ve milliyetçilik duygularına hitap eden Türkçülük siyaseti, İslam ile özellikle milli mücadele döneminde sıkı bir bağ kurmak durumunda kalmıştır (Karakaş, 2020, s. 230).

İslamcılık, bu dönemden sonra muhalif bir ideoloji olarak siyasal hayatta yer almaya çalışsa da Cumhuriyet'in kuruluş sürecindeki yumuşaklık, zaman geçtikçe yerini daha sert bir tavra bırakmış ve özellikle 1924 sonrası süreçte dine yönelik katı tutum İslamcılığı gündelik hayatta ve siyasi arenada adeta silmiştir. Ziya Gökalp'in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak

şeklinde formüle ettiği modernleşme projesini daha sert bir modernleşme/batılılaşma yönünde değiştirmiştir.

2. Ziya Gökalp'in Düşünce Dünyası

Ziya Gökalp, son dönem Osmanlı'sında ve Cumhuriyet Türkiye'sinde gerek düşünsel gerekse siyasal açıdan iktidarlar üzerinde oldukça etkili olmuş bir isimdir. Türkiye'de sosyolojinin kurucu isimlerinden birisi de olan Gökalp, sosyolojiyi dönemin diğer düşünürleri gibi devlet için bir kurtuluş reçetesi olarak görmüştür. Durkheim sosyolojisini Türkiye'ye getiren Gökalp, siyasal düşüncelerini de bu çerçevede kurgulamıştır. Durkheim sosyolojisinden devşirdiği pek çok kavramı ülkenin sorunlarına çözüm olarak sunmuştur. Bu açıdan bakıldığında siyasi görüşleri ile sosyolojik görüşleri arasında kopmaz bir ilişki söz konusudur. Bu bağlamda Gökalp'in görüşleri siyasal ve sosyolojik açıdan kısaca özetlenip, bu iki alan arasındaki ilişki bağlamında tartışılacaktır.

Öncelikle Gökalp'in siyasal fikirleri düşünce dünyasına yön vermiştir. Bu nedenle siyasi görüşlerinin oluşumuna bakmak önemlidir. Siyasi görüşlerinin şekillenme sürecinde ise üç önemli durak söz konusudur: Diyarbakır, Selanik ve İstanbul. Bu duraklar onu Osmanlıcılıktan Türkçülüğe yönelen bir yolculuğa çıkartmıştır. Gökalp'in memleketi Diyarbakır'ın o dönemde gerek siyasi gerekse fikri açıdan hareketli ve kozmopolit bir yer olması siyasi konulara erken ilgi duymasına neden olmuştur. Gökalp'in yaşadığı dönemde Diyarbakır, dinsel ve etnik çatışmaların yoğun yaşandığı bir yerdir. Bu durum da kendisini bir kimlik problemi ile karşı karşıya bırakmıştır (Bayramoğlu, 2003, s. 42). O nedenle erken yaşlarda siyasete ilgi duyan Gökalp'in krizinin bir diğer boyutu da eğitim süreciyle şekillenmiştir. Bir taraftan ailesi kanalıyla dini bilgileri edinmekte, diğer taraftan okuldaki hocalarından etkilenerek felsefe okumaları yapmaktadır. Babası kanalıyla tanıştığı Namık Kemal'in düşünceleri, Mehmet Ali Ayni ve Dr. Yorgi Efendi gibi hocaları ve yaşadığı düşünsel bunalım sonrası başarısız intihar girişimi sırasında tanıştığı Dr. Abdullah Cevdet ile kurduğu temas, onu Osmanlıcılık fikrini benimsemeye itmiştir (Karakaş, 2008b, s. 437-438).

Gökalp, düşüncesinin Diyarbakır evresinde henüz milliyetçiliğe uzak ve farklı özelliklere sahip toplumların uzlaşarak bir arada yaşayabileceğini savunmaktadır. Bunu da mümkün kılacak siyaset Osmanlıcılık siyasetidir. Gökalp'in bu evrede gördüğü en ileri toplumsal aşama, siyasal anlamda meşruti yönetimin geçerli olduğu ve Osmanlıcılık ideolojisi ile beslenen toplum biçimidir. Osmanlı memleketi Şark'ın hür ve ilerlemeci Amerika'sıdır (Bayramoğlu, 2003, s. 43-45).

Gökalp'in siyasal düşüncelerinin ikinci durağı Selanik yıllarıdır. Selanik geçmişten bu yana hem doğudaki hem batıdaki bilgiye aşina olması dolayısıyla entelektüel açıdan hareketli ve önemli bir şehirdir (Demircioğlu, 2021, s. 429). Gökalp, Eylül 1909'da İttihat Terakki Cemiyeti'nin Doğu delegesi olarak Selanik'e davet edilir. Selanik Gökalp için yepyeni, çarpıcı, baş döndürücü bir dünyadır. Bu yeni dünyada yeni görüşler, idealler, siyasal programlar ve yeni umutlar ortaya çıkar (Bayramoğlu, 2003, s. 49). Fındıkoğlu'nun (1955, s. 9-16) değerlendirmesiyle Diyarbakırlı Ziya, Selanik'te Gökalp olmuş ve Diyarbakır ile madden olduğu kadar manen de ilgisini kesmiştir. Gerçekten de Diyarbakırlı Mehmet Ziya, Gökalp soyadını Selanik'te kullanmaya başlamıştır. Karakaş (2008b, s. 446), Diyarbakır ile kesilen ilişkinin ve yeni durumun en açık göstergesinin ilgilendiği ve odaklandığı konuların farklılaşması olduğunu belirtir.

Siyasal düşüncelerindeki değişimin önemli bir tetikleyicisi olan sosyoloji ve Durkheim ile de tanışması bu dönemde olmuştur (Bulut, 2021, s. 104). Sosyolojiyle tanışması onu yeni konulara yönlendirmiş, meselelere farklı bir bakış açısıyla bakmasına imkân tanımıştır. Gökalp'in Durkheim sosyolojisini benimsemesi bir tesadüf değil, bilinçli bir tercihin neticesidir. Durkheim'in dayanışmacı ve kolektif bilinç yanlısı olmasının yanında, Marksizm karşıtı bir tavır içerisinde olması da Gökalp'i ona yakınlığa taşıyan hususlardan biridir. Çünkü Emile Durkheim'in öncülük ettiği sosyoloji anlayışı, Batı'nın yine Batılı olan Marx karşısında geliştirdiği en kapsamlı

ve sistemli sosyoloji ekolü ve dünya görüşüdür (Karakaş, 2008b, s. 448). Ona göre toplumsal sorunlar siyasal boyutludur ancak siyaset dolayımı ile çözülür. Bu nedenle Gökalp siyaseten İttihat Terakki'nin batıcı ve milliyetçi politikalarına destek vermek amacıyla sosyolojiye yönelmiştir (Karakaş, 2017, s. 171). Sosyolojiyi toplumsal barışı inşa etme konumunda görmektedir (Gökalp, 1997, s. 32). Bu düşünce ve amaçlar için de Selanik en uygun yerlerden birisidir, zira Selanik, 1908 sonrası Osmanlı'da siyasi ve sosyolojik düşüncenin en önemli merkezlerinden birisidir (Demircioğlu, 2021, s. 428-430).

Gökalp, Osmanlı'nın sorunlarına çözüm bulabilmek için gerekli programın, Fransa'nın bunalımdan kurtuluşu için "ulus" temelli yeni bir toplum kuramı inşa eden Durkheim'in görüşlerinden hareketle geliştirilebileceğine ikna olmuştur (Bulut, 2021, s. 107). Bu bağlamda Comte-Durkheim çizgisindeki pozitivist sosyolojiyi benimsemiş (Turgut, 2023: 268) ve bu görüşlere Türkçülük ve ulusallık renkleri katmıştır. Yani bu ekolün görüşlerini milli özelliklere göre yeniden yorumlamıştır. Böylece milli bir sosyoloji yaratmaya çalışmıştır. Gökalp, Durkheim'in "toplumsal bilinç" kavramını "ulusal bilinç" kavramına dönüştürmüştür. Ulusun kurtuluşunu da burada görmektedir (Kaçmazoğlu, 1999, s. 13-14).

Toplumsal bilinç kavramının yanı sıra dayanışma kavramı da Durheim-Gökalp düşüncesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Durkheim'in sosyolojisinde dayanışma anahtar bir role sahiptir. Toplumun dayanışma ile sürdürülebilir olduğunu savunan Durkheim, tarihsel süreçte dayanışmanın daima olduğunu, geleneksel ve modern toplumlarda farklı biçimlerde var olduğunu, modern toplumla dayanışmanın ortadan kalkmadığını, yeni bir biçimde ortaya çıktığını ifade etmektedir (Bulut, 2015, s. 87). Dayanışmanın Türkler için çok önemli olduğunu belirten Gökalp, en eski Türk siyasi teşkilatlarından itibaren Türklerde toplumsal dayanışmanın önemli bir yer tuttuğuna dikkat çekmektedir. Bu sebeple Türkler için en uygun sistemin dayanışmacı korporatizm olduğunu vurgulamıştır (Altan, 2024, s. 3). Gökalp'in çalışmalarında İslam'a önem vermesini bazı yazarlar bu açıdan değerlendirmiştir. Örneğin Vakkasoğlu'na (1980, s. 197) göre Gökalp sonraki süreçte milliyetçilik fikrini daha bir ön plana alarak İslamcılık fikrini ona dolgu malzemesi yapma gayretindedir. Gökalp'in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı eserini hazırlayan Özsarı (2014, s. 11) da aynı kanaatte olduğunu şu ifadelerle göstermektedir: "Gökalp, İslamcılık ve medeniyetçilik düşüncelerini, Türkçülük düşüncesini daha da zenginleştirecek bir vasıta olarak görmektedir." Kaçmazoğlu (1999, s. 19) da aynı fikirdedir.

Gökalp'in düşünce dünyasında bir diğer önemli durak da İstanbul'dur. Balkanların Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması neticesinde 1912 yılında Selanik'ten ayrılarak İstanbul'a gelir. Bu Gökalp'in ikinci İstanbul macerasıdır. İstanbul'a geldiğinde yönetim İttihat Terakki'nin elinde olduğu için Gökalp'e her türlü imkân sunulur. Bu süreçte Türkçü hareket de yavaş yavaş organize olmaktadır. İkinci İstanbul döneminde Gökalp'in en dikkat çeken düşünsel faaliyeti, 1913 yılında Türk Yurdu dergisinde bir yazı dizisi olarak yayınladığı Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı çalışmasıdır (Karakaş, 2008b, s. 456). Gökalp'in bu yazıları kendisinde şekillenen sentezci düşüncenin bir yansımasıdır. Bu dönemden itibaren enerjisinin büyük kısmını Türkçülük düşüncesine veren Gökalp, İstanbul'da yaşamının en verimli dönemini geçirmiştir (Gürsoy ve Çapçioğlu: 2006, s. 91). Babanzade'ye (2018, s. 52-58) göre Türkçülük iki kısımdır: Halis Türkçülük ve İslamcı Türkçülük. Ona göre Gökalp İslamcı Türkçülerdendir. Sentezci yaklaşımı ve yazıları da bu tezi destekler niteliktedir. Çünkü Gökalp'e göre Türkçülük İslam'a mugayir bir ideoloji olmayıp, aksine onu güçlendirecek bir zemine sahiptir. Ona göre Türkçülük aynı zamanda İslamcılıktır (Gökalp, 1997, s. 44). Bu nedenle Türkçülük programı yanında ümmet programı üzerinde de çalışmış, İslam dünyası ile bağların kopmaması gerektiğini hassaten vurgulamıştır.

Gökalp, Türkçülük ve İslamcılık sentezine muasırlaşmayı da dâhil etmiştir. Ona göre batılılaşma, batıdan ilim ve tekniğin alınmasından ibarettir (Kaçmazoğlu, 1999: 24). Türk ve Müslüman kalarak Batılılaşmak mümkündür. Bu sadece bir medeniyet değişimidir. Kültür-medeniyet ayrımı yaparak kültürün ulusal, medeniyetin uluslararası olduğunu belirten Gökalp, Osmanlı'nın bir medeniyet olduğunu, tıpkı iki dinli insan olamayacağı gibi iki medeniyetli bir

toplumun da olamayacağını, yaşanan değişim sürecinin bir medeniyet değişiminden ibaret olduğunu belirtir (Gökalp, T.y: 41).

Gökalp'in bu çerçevede şekillenen düşünce dünyasındaki değişim İslamcılığa dair bakışında da bir değişim getirmiştir. Sonraki bölümde Gökalp'in İslamcılığa bakışı ve eleştirilerine odaklanılacaktır.

3. Ziya Gökalp ve İslamcılık

Düşünsel ve siyasal mücadelesinin başlangıcında Osmanlı ve İslamcı bir konumda olan Gökalp, zamanla bu düşüncelerinden sıyrılmış ve nihai durağı olarak Türkçü bir çizgiye yönelmiştir. Bu süreçte iki önemli boyut söz konusudur. Bunları siyasal ve entelektüel gelişmeler olarak ifade etmek mümkündür. Siyasal gelişmeler açısından bakıldığında Balkan Savaşı ve sonrasında I. Dünya Savaşı mağlubiyetleri önemli etkenler olmuştur. Bu savaşlar neticesinde Osmanlı ve İslamcı siyasetlerin tutmadığı açık bir şekilde görülmüştür. Bir diğer etken ise Selanik'te başlayan ve İstanbul'da devam eden entelektüel faaliyetler olmuştur. Nihayetinde Gökalp, devletin kurtuluşunu Türkçülükte görmüş ve gerek Osmanlı gerekse İslamcı siyasetleri eleştirmiştir. Öyle ki Gökalp (T.y, s. 12-13), Osmanlıcılığı ve İslamcılığı “her ikisi de memleket için zararlı” olarak tanımlamış, Osmanlılıktan da İslamcılıktan da memleket için tehlikeler doğacağını ön gören genç ruhların kurtarıcı bir mefkûre aradığını ifade etmiştir. Bu mefkûrenin ise Türkçülük olduğunu belirtmiştir. Çalışmanın sınırları açısından Osmanlılık siyasetini kapsam dışı bırakarak, Gökalp'in İslamcılığa yönelik eleştirileri ele alınmaya çalışılacaktır.

Gökalp'in İslamcılara yönelik eleştirilerinden birisi içinde yaşanan yüzyılın ulusçuluk yüzyılı olduğudur. Gökalp'e (1997, s. 10) göre “Dünyanın Doğusu da Batısı da bize açık bir surette gösteriyor ki bu asır milliyetçilik asır, bu asrın vicdanları üzerinde en tesirli kuvvet milliyet ülküsüdür”. Malta'da bulunduğu dönemde yaptığı konferanslarda kavim devri ve ümmet devri olmak üzere iki ayrı devirden bahseder. Kavim devri öyle bir devirdir ki din bile kavme, yani cemiyete tabiidir. Kavim devrinde beynelmileliyet yoktur (Gökalp, 1977, s. 54).

Bu durumun sosyal bir gerçeklik olduğunu ifade eden Gökalp'e (1997, s. 65-66) göre “üç tarz-ı siyaset, değerini sosyal gerçeklikten almazsa hiçbir anlamı olmaz”. Gökalp, sosyal gerçekliği göz ardı etmenin, “olanı olması gerekene kurban” etmenin bize bir şey kazandırmayacağını belirtir ve sorunları çözmekten ziyade daha da karmaşık hale getireceğini, gerçeklikten uzaklaştıracağını şu ifadelerle savunur:

“İslamcılara göre millet ve ümmet aynıdır, Osmanlılara göre ise devlet ve millet eş anlamlıdır. Ancak dil ve sosyal gerçeklik millet ile ümmeti, devlet ile milleti ayırmıştır. Bu açıdan toplumsal gerçekliği göz ardı etmek, olanı olması gerekene kurban etmek var olan sorunları görmezden gelmektir. Biz kavramlarımızı sosyal gerçekliği uydurabiliriz ama sosyal gerçekliği kavramlarımıza uyduramayız (Gökalp, 1997, s. 65-66).”

Milliyet ve İslamlık adlı yazısında İslamcılarının “yeryüzünde tek bir devlet vardır o da İslam devletidir” söyleminde bulduklarını, bu düşüncenin herkesin kalbini mutlulukla doldurduğunu ancak bu düşüncenin bize sadece teorik bir mutluluk sağladığını belirtir. Ona göre İslam Birliği öyle hemen istemekle olacak bir şey değildir. Büyük kurtuluşu beklerken küçük, kolay ve adım adım gidilecek yolların da bulunduğunu, bunu ihmal etmemek gerektiğini ifade etmektedir (Gökalp, 1997, s. 76-79). Bununla birlikte Gökalp, Kur'an'da geçen “her kavmin kurtarıcısı/rehberi/yol göstericisi vardır” mealindeki Rad suresi 7. Ayeti dayanak göstererek yöresel ve milli kurtuluş rehberleri aramanın sünnetullahaya uygun olduğunu belirtir (s.77-78). Ayrıca milliyet duygusunun önem kazanmasının Türklerden kaynaklı olmadığını, milliyet fikrini İslam dünyasına ilk getirenlerin Araplar ile Arnavutlar olduğunu ifade eden Gökalp (1997, s. 35-38), pek çok kitapta Osmanlı'nın kurucu unsuru Türklerin ekonomik ve sosyal açıdan geri kaldığını, kitaplarda “Etrak-ı bi-idrak” denilerek hakaretlere maruz kaldığını, Türklerden başka hiçbir kavmin bu hakaretlere katlanmadığını da vurgular. Gökalp, bu açıdan salt İslamcılık siyasetini doğal olmayan bir düşünce olarak görmekte ve böyle bir siyaseti ve birliği diğer İslam ülkelerinin kabul etmeyeceğini belirtir (Karakaş, 2008b: 457). Dolayısıyla sadece bizden böyle

bir talebin gelmesi, bu talebi toplumsal ve politik açıdan pratiğe aktarma imkanının olmaması Gökalp'i İslamcılık düşüncesinin ütopyik bir siyaset olduğu düşüncesine çıkartıyordu.

Gökalp, bu bağlamda ulus çağının bir sosyal gerçeklik olduğunu, tıpkı Afgani gibi artık tek bir çatı altında bütün İslam devletlerinin birleştiği bir siyasi yapının mümkün olmadığını, dolayısıyla Afgani'nin dediği gibi her bir ülkenin kendi ulusal kimliğini inşa ederek emperyalizme karşı kendi iç mücadelesini vermesi gerektiğini, bağımsızlıkların kazanıldıktan sonra ümmet programı ile çağın gerçeklerini göz önünde bulunduran bir şekilde ilişki kurması gerektiğini düşünmekte ve savunmaktadır. Türk birliğinin ve Türkçülüğün İslam için de önemli olduğunu ifade eden Gökalp (1997, s. 44), milliyet fikri güçlendikçe İslam Ümmeti fikrinin de güçleneceğini ileri sürer (s. 80). Bu fikri, İslamcı düşünürler arasında zikredilen Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh gibi düşünürler de dile getirmiştir. Hatta doğrudan onların etkisinden de bahsetmek mümkündür. Reformist olarak nitelenen bu isimlere göre İslam birliği sömürgecilik karşı en etkin çözüm yoludur. Afgani, temelde İslamcı olmakla ve ırkçılığı reddetmekle birlikte, İslam birliğinde kavmiyet faktörünün önemli olduğunun altını çizmiş, milli uyanış ve duyguları teşvik etmiştir (Koyuncu, 2018b, s. 70-71). Ancak belirtmekte fayda vardır ki onun kavmiyetçi düşüncesi teşvik etmesinin altında yatan neden de yine İslami kaygılardır.

Gökalp'in buradaki eleştirilerinden de anlaşılacağı üzere bir başka problem alanı da sosyal gerçekliğin göz ardı edilmesi meselesidir. Yukarıda milliyetçilik eleştirilerinde ifade edildiği gibi sosyal gerçekliğin göz ardı edilmesi bir fayda sağlamadığı gibi pek çok zararı da beraberinde getirmektedir. Gökalp'in hukuka dair eleştirileri de bu minvalde değerlendirilebilir. Bu eleştirilerinde sosyolojik formasyonun etkisini açık bir şekilde görmek mümkündür. *Gelenek ve Kural* adlı yazısında toplumsal yaşamımızda, birbiri ile çatışan ve radikallik ve tutuculuk olarak adlandırdığı iki akımın olduğunu, bunların da kuralcılık temelinde birleştiğini belirten Gökalp, İngilizleri ve Türkleri karşılaştırarak, İngilizlerin kuralsız ama geleneğe sahip bir topluluk olduğunu, Türklerin ise geleneksiz ama kuralcı bir topluluk olduğunu ifade eder. Kuralcılığın yalnız sonuç odaklı olduğunu, bu durumun da toplumsal yaşamda donukluğa neden olduğunu belirtir. Bu donukluğu aşabilmenin ise ancak Müslümanlığa ait kurumların geleneklerini, tarihlerini detaylı bir incelemeye tabii tutarak mümkün olduğunu; kelam, tasavvuf, fıkıh gibi ilimlerin tarihsel ve toplumsal süreçte geçirdiği değişimi öğrendiğimizde yüzyılımızda ve gelecekte göstereceği ilerlemeyi mümkün kılacağını ifade etmektedir (1997, s. 20-24). İçinde yaşadığımız çağın gerçeklerini görmeyip, ilmi hakikatlere bidat gözüyle bakan âlimlerin, talebelerin gözünde itibarının kalmadığını belirtmektedir. İlmin miyarını (ölçüsünü) amel (eylem) olarak ifade eden Gökalp, eylemdeki başarısızlığımızla ilimdeki nasipsizliğimizi ispat ettiğimiz görüşündedir (Gökalp, 2019, s. 18-19). Şeriatı iki kısma ayıran ve şeriatın semavi (ilahi/imani) kısmının tekâmüle kapalı olduğunu, ancak içtimai kısmının değişime açık olduğunu belirten Gökalp (2019, s. 23-24), *Devlet* adlı şiirinde (1976, s. 33),

Lakin hukuk dinden ayrı bir iştir,

Bırakılmış Ulü'l-emre, devlete.

“Hukuk örfe uymayınca değiştir,

Örfe uydur” demiş Tanrı, millete.

diyerek tarihsel toplumsal şartlar değiştiğinde ilahi değil ama içtimai şeriatın değişebileceğini ileri sürmüştür. Bu açıdan bakıldığında Gökalp, tarihselcilik olarak tanımlanan modernist İslam anlayışının ülkemizdeki erken dönem fikir adamlarından birisi olarak görülebilir.

Karakaş'ın (2008b: 465) ifade ettiği gibi uygulanabilir pratik çözümlere odaklanan Gökalp, gerçekliğe aykırı olduğunu gördüğü/düşündüğü fikirleri çok çabuk biçimde terk edebilmektedir.

Gökalp'in bu eleştirilerine hak verecek benzer eleştiriler İslamcılık çalışmalarının önde gelen isimlerinden İsmail Kara tarafından da son dönem Osmanlı İslamcılarında ve İslamcılığına

yöneltilmiştir. Kara'ya göre (2014, s. 8) siyaset ve idare konuları son iki asırdır Müslüman aydınların öncelikli ilgi alanlarını oluşturmakla beraber, İslamcılarının siyasi görüşlerinden bir siyaset felsefesi çıkmamakta, bir devlet anlayışı ve bütünlüğü olan bir idari organizasyon da belirginleşmemektedir. Siyasi, sosyal ve kültürel boyutları olan, geçmişini değerlendirip yorumlayan ve gelecekle ilgili üzerinde kafa yorulmuş beklentilerini vurgulayan bir programlarından da bahsetmek mümkün değildir. Özellikle son cümlede Kara, Gökalp'in *Gelenek ve Kural* adlı yazısında bahsettiği eleştirilere benzer eleştiriler yaparak, problemlerin geniş boyutlu ve bütünlüklü bir çerçevede içerisinde ele alınmadığını belirtmektedir.

Yine Kara'ya (2014, s. 8) göre Müslüman aydınlar devletin, daru'l İslam'ın ve halifeliğin var kabul edildiği bir ortamda tartışma konularının merkezini ve arayışların istikametini "nasıl bir idare" ve "kim yönetmeli" soruları belirlediği için, aksayan yönleri ıslah ve yeni şartlara uyarılma hedefleri ve eğilimleri öne çıkmaktadır. Böylece Asr-ı Saadet'e yeniden bakma, kaynaklara dönme ve selefi inanç ve anlayışı inşa etmekten çok çağdaş kavram ve kurumların İslami çerçeveye dâhil etme çabalarına dönüşmüştür. Bu konuda Şentürk şunları ifade etmektedir:

II. meşrutiyet devri İslamcıları, Batı'da gelişen özgürlük, demokrasi, milliyetçilik, parlamentarizm gibi hareket ve fikirlere yönelik dinde referans bulmaya çabalamış, bunun yanı sıra bu kavramlara dinden gerekçe bularak karşı çıkma çabaları da söz konusudur. Hatta bundan dolayı İslamcılarının yeni konulara İslami referanslar bulma kaygıları onları selefi anlayışı benimsemeye götürmüştür. Klasik dönem fıkıh kaynaklarında aradıkları gerekçeleri bulamadıklarında doğrudan Kur'an'dan ve hadis kitaplarından referans arama gayreti içinde olmuşlardır. Bu açıdan İslamcılar yeni bir tez getirmemiş, yeni oluşumlara eskiden delil getirmişlerdir (Şentürk, 2011, s. 45).

Kara'ya (2014, s. 9) göre yeni oluşumlara eskiden delil getirirken de İslamcılar modernleşme ile birlikte gelen kavram ve kurumların dayanaklarının zayıflığını örtmek için İslam'ın kuşatıcılığı ve kapsayıcılığını öne çıkaran ve İslam siyaset üslubu ile Müslümanlarda karşılığı olan bir dil inşa etmişlerdir. Ancak bu dilin neticesine bakıldığında pratik uygulamalar açısından karşılığının olmadığı 20. yüzyılda görülmüştür.

Sonuç

Bir cihan imparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin yıkılışını engellemek ve yaşadığı sorunlara çözüm üretmek amacıyla dönemin aydınları ve devlet adamları çeşitli görüşler ve öneriler getirmiştir. Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" olarak formüle ettiği Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetleri, imparatorluğun yıkılmasını engellemeyi amaçlayan uygulamalardır. Öncelikle imparatorluğun gayrimüslim unsurlarının bağımsızlık girişimlerini engellemeyi amaçlayan Osmanlıcılık siyaseti, bunda başarılı olamayınca Müslim unsurların birliğini sağlamayı amaçlayan İslamcılık siyaseti hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminin politikası olarak İslamcılık uzun bir süre uygulanmaya çalışılmış, Sultan II. Abdülhamid'in 1908'de tahttan indirilmesine rağmen iktidarı ele geçiren İttihatçılar tarafından Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam ettirilmiştir. Ancak özellikle 1912'de Balkan savaşları ve 1914'de cihat ilan edilmesinin sonuçları açısından bu politikadan vazgeçilmiştir.

Ziya Gökalp, siyasi düşüncesi itibarıyla önce Osmanlı ve İslamcı bir çizgide konumlanmış, daha sonra Balkanların elden çıkması, Arnavutların bağımsızlık ilan etmesi ve Birinci Dünya Savaşı'nda cihat ilan edilmesinin karşılığının olmadığını görünce bu fikirlerden vazgeçmiş ve Türkçülük siyasetine yönelmiştir. Gökalp'in düşünsel değişiminde dönemin sosyal gerçekleri kadar sosyolojik düşüncesi de etkili olmuştur. Gökalp içinde yaşadığımız yüzyılı ulusçuluk yüzyılı olarak ifade etmiş, üç tarz-ı siyasetin temellerini sosyal gerçeklikten almadığı sürece bir önemi ve anlamı olmayacağını ifade etmiştir. İslam Birliği talebinin sadece Türk tarafından gelmesinin bir anlamı olmadığını belirten Gökalp, burada Durkheim'ın "toplumsal olguların bireysel bilinçleri belirleyici" etkisine atıf yapmasına benzer bir şekilde içinde bulunulan tarihsel toplumsal şartları göze almamanın, ütopyik düşüncelere yönelmenin toplumumuza faydadan çok zarar getireceğini ifade etmiştir. Ayrıca Türkçülük siyasetinin

İslamcılıktan kopmak olmadığını belirten Gökalp, “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak” şeklinde formüle ettiği yeni görüşleri ile yeni kurulan Türkiye'nin kimlik sorununa da bir açılım getirmiştir.

Gökalp'in sosyolojik görüşleri sosyal gerçeklikleri dikkate almayı gerektiren, içinde bulunulan tarihsel ve toplumsal şartları iyi gözlemleyen ve bu şartlara uygun yeni çözümler üretilmesini öneren bir çerçeveye sahiptir. Şeriatın iki kısım olduğunu, ilahi kısmının tekamüle tabii olmadığını ancak içtimai kısmının zaman ve zemine göre yeniden düzenlenmesi gerektiğini, bunu da belirleyici olanın sosyal gerçeklik olduğunu vurgulayan Gökalp, İslamcılık siyasetinin romantik/ütopik boyutuna dikkat çeker ve bu gerçeklere dayalı bir siyaset tarzı olarak Türkçülüğü önerir. Türkçülük ona göre aynı zamanda İslamcılıktır. Türkçülük ümmet programına da sahiptir ve bu yeni şartlarda İslam dünyası ile farklı bir ilişki biçimi geliştirecektir.

Neticede Gökalp, sosyolojik bir perspektifin sağladığı zemin ile İslamcılığın sosyal gerçeklik temelini bulunmadığı, içinde yaşanan dönemin ulusçuluk dönemi olduğu, Müslüman toplumların yaşadığı sorunları bu gerçeklikleri göz ardı ederek aşamayacağını, yaşadığımız zamanın ve şartların gerçekliklerini göz önünde bulundurarak hem dini anlayışımızı hem de politik anlayışımızı gözden geçirerek yenilememiz gerektiğini ifade etmekte ve bu açılardan İslamcılığını ve İslamcılığı eleştirmektedir.

Kaynakça

- Akçura, Y. (2011). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Kilit Yayınları.
- Altan, İ. (2024). *Ziya Gökalp'in devlet anlayışı. memleket siyaset yönetim*, 19(41), 1-22.
- Babanzade A. N. (2018). *İslam'da ırkçılık ve milliyetçilik davası*. F. Gün (Haz), İstanbul: Beyan Yayınları.
- Berkes, N. (2016). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bulut, Y. (2015). *Sosyal ve siyasal arasına sıkışmış bir düşünür: Ziya Gökalp ve hars-medeniyet kuramı*. Sosyoloji Konferansları, 52(2015/2), 79-110.
- Bulut, Y. (2021). *Türk sosyolojisinin kısa tarihi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Çağan, K. (2008). Modern bir ideoloji olarak İslamcılığın icadı. K. Çağan (Ed), *İdeoloji içinde* (ss. 351-384). Ankara: Hece Yayınları.
- Demircioğlu, Z. (2021). Türk sosyolojisinin gelişiminde Selanik entelektüel ortamının etkisi. *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 421-452.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1955). *Ziya Gökalp için yazdıklarım ve söylediklerim*. İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği Yayınları.
- Gökalp, Z. (T.y). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Türk Kültür Yayıncılığı.
- Gökalp, Z. (1976). *Yeni hayat, doğru yol*. M. Cunbur (Haz), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1977). *Malta konferansları*. M. F. Kırzioğlu (Haz), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1997). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (2019). *Ziya Gökalp: İslam konulu makaleleri*. N. Sattarova (Haz), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Gürsoy, Ş. ve Çapçioğlu, İ. (2006). Bir Türk düşünürü olarak Ziya Gökalp: hayatı, kişiliği ve düşünce yapısı üzerine bir inceleme, *AÜİFD*, S. 2, 89-98.
- Kabaklı, A. (2000). *Temellerin duruşması*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2003). *Türk sosyoloji tarihi II*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Kaçmazoğlu, H. B. (1999). *Türk sosyoloji tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Kara, İ. (2014). *İslamcılığın siyasi görüşleri I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karakaş, M. (2000). *Türk ulusçuluğunun inşası*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Karakaş, M. (2008a). II. meşrutiyet dönemi fikir hareketleri. A. Öz (Ed), *Yüzyüncü Yılında II. Meşrutiyet içinde* (ss.65-102) İstanbul: Pınar Yayınları.
- Karakaş, M. (2008b). Ziya Gökalp'e yeniden bakmak: literatür ve yeniden değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 435-476.
- Karakaş, M. (2017). *Ziya Gökalp: düşüncesi ve izdüşümleri, cumhuriyet dönemi Türk düşüncesi: isimler, yönelimler, bakışlar*. Ö. Buçukcu (Ed), Bibliyotek Yayınları, İstanbul.
- Karakaş, M. (2020). *Modernlik, küreselleşme ve Türkiye'nin kimlikler evreni*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Karpat, K. (2013). *İslam'ın siyasallaşması*. (Ş. Yalçın, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koloğlu, O. (2017). II. Abdülhamid'in 32 saltanat yılı. H. Boz (Ed.), *Bayrak Kalpak Revolver: İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde* (ss. 15-24) Ankara: İhtimal Dergisi Yayınevi.
- Koyuncu, A. A. (2018a). *İslamcılık ve demokrasi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Koyuncu, A. A. (2018b). *Kuruluşundan Arap baharına Suriye: milliyetçilik ve ulus inşası*. İstanbul: Sude Yayınları.
- Kuran, E. (1995). *19. yüzyılda milliyetçiliğin Türk eliti üzerinde etkisi, ortadoğu'da modernleşme*. W.R. Polk ve R. L. Chambers (Ed), İstanbul: İnsan Yayınları, (ss. 155-167).
- Landau, J. M. (2001). *Pan-islam politikaları*. (N. Bulut, Çev.), İstanbul: Anka Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013). *Türkiye'de din ve siyaset*. (18. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, A. (1997). *Pan-İslâmizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Özkan, K. (2021). *Osmanlı aydınlarının İslamcılık ve Türkçülük siyasetleri üzerine tartışmaları: çatışma, uzlaşma, sentez*. İstanbul: İksad Yayınları.
- Özsarı, M. (2014). Ön söz, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak içinde*, (ss. 11-13), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tanıyıcı, Ş. ve Kahraman, S. (2017). II. Abdülhamid'in dış politikasında İslamcılık ve İngiliz şeyhülislam Abdullah Quilliam. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(2), 7-31.
- Tunaya, T. Z. (2007). *İslâmîlik akımı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turgut, F. (2023). Türkiye'de Sosyolojinin İnşasında Siyasetin Belirleyiciliği: Kuruluş Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme, *İçtimaiyat*, 7(1), 255-277.
- Vakkasoğlu, A. V. (1980). *Tarih aynasında Ziya Gökalp*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Yücel, G. (2020). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojik terkinde üç tarz-ı siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük. *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), 493-518.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.